

KASTEELKATERN

September 2012 ■ jaargang 14 ■ nummer 38

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
dr. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
mevr. A. Sahbaz BA
drs. B. Olde Meierink
R. de Groot
A. van Hees

Omslag: Kabinet van prins Willem IV
in Paleis Het Loo, Apeldoorn,
ansichtkaart.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage: 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 15 oktober 2012.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in december 2012.

VAN DE REDACTIE

In kastelenland en ook bij de NKS zijn ingrijpende ontwikkelingen zichtbaar. Net bijgekomen van een zeer succesvolle Dag van het Kasteel, waarop eens te meer bleek hoe populair kastelen en buitenplaatsen zijn bij de Nederlandse bevolking en hoe sterk dit erfgoed in ons nationaal bewustzijn is verankerd, werden wij onaangenaam verrast door het verschijnen van het rapport van de Raad voor Cultuur.

Daarin werden ook enkele kasteelmusea behandeld en die kwamen er niet goed vanaf. Net als alle andere musea worden ze gekort, want blijkbaar is cultuur iets waar we best wat minder van nodig hebben. Maar buiten die generieke korting blijken de meeste kastelen waar de Raad over adviseert, in zijn ogen ondeugdelijk te functioneren en worden ze vaak behoorlijk extra aangepakt. Hoe ze met zoveel minder subsidie dan de aangeduide verbeterpunten moeten vormgeven, is een

raadsel. Bovendien zijn de vaak heel positieve visitatierapporten volkomen terzijde gelegd.

Ook in het huis van de Nederlandse Kastelenstichting zijn de financiële gevolgen merkbaar. De stichting heeft structureel al enkele jaren minder inkomsten en over de aanpak van deze problematiek is discussie ontstaan. De directie en het bestuur van de stichting hebben daarover lang en diep gesproken maar zijn het niet eens kunnen worden.

Daarom hebben mw. A. Wielinga, de directeur en regelmatige auteur van Kasteelkatern, en de bestuursleden, besloten uit elkaar te gaan. Het bestuur bezint zich op de beste manier om de NKS haar belangrijke rol in de kastelenwereld te laten blijven uitoefenen. In ieder geval blijft ze alert op de ontwikkelingen en zal ook Kasteelkatern gewoon blijven verschijnen. ■

Nog tot **16 september 2012** de tentoonstelling « Koning Lodewijk Napoleon & zijn paleis op de Dam ». **Onder:** Het raadhuys van Amsterdam, gezien vanuit de N.Z. Voorburgwal, tekening Jan de Beijer, ca. 1750 (bron: GAA).

HET INTERIEUR VAN KASTEEL EN BUITENHUIS: EEN INTERACTIE TUSSEN WENSEN EN MIDDELEN

door Ben Olde Meierink

In de eerste helft van de zeventiende eeuw kwam in de Republiek de buitenplaats tot ontwikkeling. In het algemeen kan men zeggen dat de buitenplaats een visuele en functionele eenheid was, die bestond uit het buitenhuis zelf, een siertuin en een nutstuin en een aantal bijgebouwen, zoals een koets-huis en een paardenstal. De buitenplaats was bedoeld voor de stedelijke elite om op het platteland van de Sommerfrische te genieten.

Ben Olde Meierink is
wetenschappelijk medewerker bij de NKS

Verschillende huizen voor verschillende elites

We hebben op een buitenplaats, die tot ver in de achttiende eeuw nog met de oude naam 'hofstede' werd aangeduid, te maken met een breed spectrum van gebouwen, afhankelijk van de sociale groep waartoe de opdrachtgever behoorde, zijn financiële mogelijkheden en door hem gewenste status. Een deel van de burgerlijke elite kon volstaan met een herenkamer in een van zijn pachtboerderijen, aangekleed met een paar lanen, een kleine siertuin en een imposant toegangshek, zoals de rijken van Gouda, Hoorn of Enkhuizen. De Amsterdamse elite daarentegen liet grote buitenhuizen bouwen waar de ruimtelijke indeling die men kende van het stadshuis, werd toegepast. Die indeling kwam deels voort uit het laatmiddeleeuwse kasteel maar dan aangepast aan de nieuwe wooneisen. Voor de nieuwe bewoners was de buitenplaats vooral een tweede huis. De representatieve functies werden uitgeoefend in het familiehuis in de stad.

De adel volgde deze weg andersom. Naast hun kastelen, kregen zij behoefte aan een huis in de stad, een adellijk stadshuis, waar in ieder geval 's winters veel comfortabeler kon worden gewoond dan in het kasteel op het platteland. Die tendens was al vanaf de late middeleeuwen gaande. De adel liet onder invloed van de komst van buitenhuizen van de stedelingen ook het inwendige van hun ridderhofsteden en havezaten aanpassen aan de nieuwe eigentijdse woonwensen.

Het adellijk wonen was in de middeleeuwen en de vroeg-moderne tijd sterk bepaald door de defensieve eisen waaraan het kasteel moest voldoen. De indeling van de oudste kastelen in Nederland was over het algemeen heel eenvoudig: een woonlaag met daarboven een zolderruimte. De zolder werd gebruikt voor de opslag van het gedorste graan, dat men via de pachten en tienden had binnen gekregen. Ook werd hier de brandstof opgeslagen. Hoe ontwikkelde zich de transformatie van kasteel tot buitenhuis?

Het interieur

De zaal

Het woongedeelte bestond aanvankelijk uit een ongedeelde ruimte: de zaal. De lengte kon sterk variëren, maar de breedte werd bepaald door de overspanning van de balklaag van 8-9 meter, een breedte die werd bepaald door de maximale lengte van de balken. De zaal was een ruimte met multifunctioneel gebruik: de plaats waar men aanvankelijk de dagelijkse maaltijden bereidde en

Linksboven:

Kasteel Duurstede, tekening van W.J. Hofdijk (lithografie), 1884.

nuttigde, de gasten ontving en incidenteel ook feesten hield. Een goed en imposant voorbeeld van een zaal van een kasteel veelzijdig gebruik is de dertiende-eeuwse Ridderzaal op het Haagse Binnenhof. Deze meervoudige functie van de zaal bleef nog eeuwenlang behouden. Uit boedelinventarissen van bijvoorbeeld Slot Zuylen uit 1580 en kasteel Schagen uit 1660 blijkt dat de zaal in de vroeg-moderne tijd nog steeds werd gebruikt voor de opslag van middeleeuws wapentuig. Voor de verwarming waren tegen een of twee van de korte zijden van de zaal grote schouwen geplaatst. Zo'n schouw speelde een belangrijke symbolische rol, wat onder meer uitdrukking vond in versiering met jaartallen, initialen en vooral de alliantiewapens van de bouwheer en zijn vrouw, maar ook van de generaties die hen voorgingen. Sommige schouwen presenteerden zich als ware wapenborden.

Kelders en opkamers

In de loop van de tijd ontstond er behoefte aan meer afzonderlijke woonruimten. Van de zaal ging men een ruimte afscheiden, de zogenaamde kemenade of kamer. De schouwen werd rug-aan-rug tegen de scheidingsmuur tussen de beide ruimten aangebracht. Mooie voorbeelden zijn kasteel Doddendaal en kasteel Loevestein. Onder de kemenade of kamer situeerde men de kelder, die in grote delen van Nederland vanwege de hoge grondwaterstand veelal slechts ongeveer een meter in de grond was ingegraven. De kamer kreeg vaak de naam opkamer en was vanwege de geringe omvang en hoogte beter te verwarmen dan de zaal en als verblijfsruimte in de herfst en winter aangenamer. Hier verbleef de familie en trok de heer des huizes zich terug als hij behoefte had aan privacy. Ook toen het comfort een grotere rol begon te spelen bleef deze zaal-opkamer/kelderindeling nog lang gebruikelijk. Men kon ook besluiten het gehele gebouw te onderkelderen. Zeker bij kastelen die direct uit de gracht oprezen, kwam dat veel voor, omdat men dan toegangen naar een aanlegsteiger in de gracht en een wasplaats kon maken. Hierdoor kwamen de woonruimten waaronder de zaal en de kamer of kemenade vaker een meter of meer hoger dan het maaiveld te liggen.

Keuken

Een andere differentiatie was de afscheiding van een kookruimte van de zaal. Niet langer werd het eten bereid op de stookplaats in de zaal, maar in een afzonderlijke ruimte, soms vanwege het brandgevaar zelfs in een aparte vleugel of apart gebouw. Bij het kasteel Hoensbroek dragen de twee hoofd vleugels van het kasteel nog altijd de naam de Zaal en de Keuken. Van de keuken werd in de latere tijd nog een morskeuken of spoelkeuken afgescheiden en zo ontstond ook een 'mooie' keuken of pronkkeuken. In zeventiende-eeuwse stukken werd deze ook 'daagse kamer' genoemd, omdat hier de familie samen met het personeel 'door de weeks' verbleef en de maaltijden nuttigde.

Verdieping

Door het toevoegen van een extra verdieping met nieuwe woonlagen verkreeg het kasteel meer woonruimte. Die nieuwe verdiepingen hadden om constructieve redenen dezelfde indeling als de hoofdverdieping. Daarmee steunden de scheidingswanden van de verdieping op de muren daaronder en hoefden de vloeren het gewicht niet te dragen.

Vleugels en binnenplaatsen

Ook konden aan het hoofdgebouw nieuwe vleugels worden toegevoegd. De woonvleugel kon aan een of beide korte zijden worden verlengd, maar om het kasteel compact te houden, gaf men de voorkeur aan het haaks op elkaar plaatsen van de woonvleugels. Door de L-vorm ontstond een kleine binnenplaats. Een mooi voorbeeld is Huis Vorden dat in het midden van de zestiende eeuw zijn huidige vorm kreeg. Dit huis was

Links: Zuylen (Utrecht). Foto Jan Derwig, 2003.

Boven: Loevestein (Gelderland). Foto Jan Derwig, 2003.

Rechts: Twickel (Overijssel). Foto Hans Hageman, 1983.

Rechtsboven: Doddendaal (Gelderland). Foto Jan Derwig, 2003.

aanvankelijk vanaf de binnenplaats toegankelijk via een ingang annex traptoren in de binnenhoek van de beide vleugels, terwijl op de buitenhoek een vierkante paviljoentoren was geplaatst.

Er kon een tweede vleugel worden toegevoegd, zodat er een U-vormige plattegrond ontstond. Door deze beide vleugels weer te verbinden ontstond een huis met vier vleugels rond een binnenplaats. De vleugels konden meerdere wooneenheden bevatten.

Bij kleinere huizen kon evenwijdig aan de woonvleugel een tweede beuk worden toegevoegd, waardoor er een zogenoemd dubbel huis met evenwijdige zadeldaken ontstonden. Uit deze dubbele huizen zou zich in de zeventiende eeuw het vierkante buitenhuis ontwikkelen, toen men om esthetische redenen de dakvlakken aan de zijkanten verbond, waardoor als het ware een omgaand schilddak ontstond. Het regenwater dat viel op de binnenste dakvlakken, werd verzameld in een zakgoot en afgevoerd naar een waterkelder in de buurt van de keuken of via een zogenaamde 'Keulse goot' over de zolder naar de achterkant of zijkant van het huis.

Trappen, traptorens, keizerlijke trappen

Voor het verticale verkeer in het kasteel was een trap nodig. Aanvankelijk was het de spiltrap die het verticale verkeer tussen de verschillende verdiepingen en de kelders mogelijk maakte. De spiltrap werd in steen uitgevoerd en gesitueerd in een traptoren aan de buitenzijde van het huis. De traptoren kon worden gecombineerd met de ingang tot het huis. Het was mogelijk de traptoren hoog boven de dakrand door te trekken, zelfs boven de nok, waardoor een uitzichtpunt of belvédère ontstond. Dit recreatieve element fungeerde ook als statussymbool. De traptoren plaatste men bij gebouwen met meerdere haaks op elkaar staande vleugels bij voorkeur in binnenhoeken. Op die wijze werden met een trap twee woonvleugels met ongelijke vloerniveaus ontsloten. De stenen traptoren verving de houten spiltrap die vaak in de hoek van de zaal was geplaatst. Pas in de loop van de zeventiende eeuw verdwijnen deze houten spiltrappen echt, toen de trappenhuizen steeds monumentaler werden. Vanuit Italië hadden in de zes-

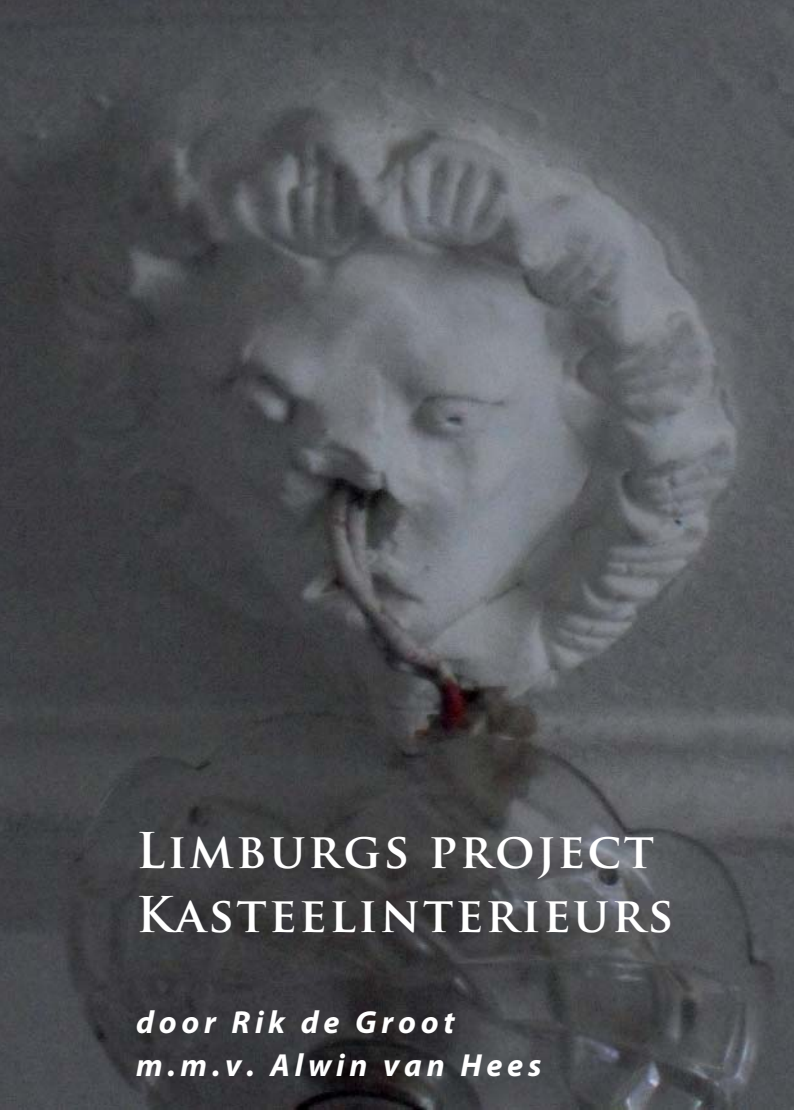
tiende eeuw de zogenaamde rechte bordessentrappen of Italiaanse trappen hun intrede gedaan. Ze konden als zogenoemde keizerlijke trappen (Twickel 1692 en Middachten 1695) binnen het huis een centrale plaats gaan innemen. Deze ontwikkeling hing samen met de opwaardering van de vertrekken op de verdieping en het situeren van appartementen boven elkaar. Op De Voorst zou bijvoorbeeld aan het eind van de zeventiende eeuw een apart luxeappartement voor koningstadhouder Willem III worden ingericht.

Gangen

Tot ver in de zeventiende eeuw bezaten adellijke huizen en ook de buitenhuizen van de stedelingen nog geen gangen: vrijwel elk vertrek moest via naastgelegen vertrekken worden ontsloten, de zogenaamde enfilade. Wel kende men waarschijnlijk onder invloed van zeventiende-eeuwse Hollandse architecten als Jacob van Campen en Philips Vingboons een vestibule of voorhuis. De meeste belangrijke vertrekken situeerde men rondom deze veelal vrijwel vierkante ontvangstruimte. Bij huizen met naar vorenspringende zijvleugels zoals Duivenvoorde en Warmond begon men rond 1630 met de bouw van een breed dwars voorhuis of vestibule. Het voorhuis zou in de late zeventiende eeuw en de achttiende eeuw met een statietrap naar de verdieping worden gecombineerd. De middengang deed in de zeventiende eeuw slechts zeer aarzelend zijn intrede in het landhuis. Het voorhuis op de De Voorst werd gecombineerd met het trappenhuis, aanvankelijk in de vorm van een spiltrap en vanaf het midden van de zestiende eeuw in de vorm van bordestrappen.

Appartement

Het bovengenoemde koningsappartement op De Voorst vormde het hoogtepunt van de zogenaamde appartementontwikkeling. Een appartement bestond uit een antichambre, een chambre en verder twee kleinere vertrekken aan het uiteinde: het kabinet en de garderobe. Er waren sinds de zeventiende eeuw behalve een

LIMBURGS PROJECT KASTEELINTERIEURS

door Rik de Groot
m.m.v. Alwin van Hees

In Limburg loopt een uniek project waarbij eigenaren van kastelen gratis advies kunnen krijgen over een doelmatige en verantwoorde instandhouding van de historische interieurs in hun gebouwen. De driejarige proef is mogelijk geworden door intensieve samenwerking van de Stichting Limburgse Kastelen, de Provincie Limburg en Monumentenwacht Limburg. In dit artikel meer over de opzet, de achtergrond en de voorlopige ervaringen uit de inspectiepraktijk. Na twee jaar is het nog te vroeg voor gedetailleerde conclusies. Maar vast staat wel dat een deskundige blik op de binnenruimtes voor vele partijen winst oplevert.

Rik de Groot is freelance tekstschrijver,
Alwin van Hees is interieurspecialist

Beestjes en schimmels

‘Kijk’, zegt Alwin van Hees, ‘hier kun je nou mooi zien wat er gebeurt als een vertrek niet voldoende wordt geventileerd. Op bijna alle houten onderdelen ontstaat een pluizig witachtig schimmellaagje. Dat krijg je er meestal zonder problemen wel weer vanaf, maar het geeft aan dat in deze ruimte vochtproblemen aanwezig zijn. Dat vocht heeft ook invloed op andere onderdelen en materialen. En het trekt ongedierte aan. Zoals houtborende insecten. Zie je die kleine kegeltjes geelachtig poeder daar? Dat is boormeel. Er zit activiteit in deze betimmering. Daar moet wat aan gedaan worden, anders is straks de hele lambrisering aangetast. En mogelijk ook andere houten interieurdelen.’

Van Hees is op 1 augustus 2010 aangesteld als interieurspecialist bij Monumentenwacht Limburg. Zijn taak is om het door de drie partners uitgeknoobelde project Kasteel-interieurs handen en voeten te geven. En tevens ogen, oren en verdere zintuigen. Want bij een inspectie komen alle waarnemingen van pas. Van apparaten en van de inspecteur zelf.

Inspecties

De eerste maanden is hij vooral bezig geweest met organisatorische voorbereidingen, het benaderen van kasteel-eigenaren en het maken van afspraken. Vanaf begin 2011 zijn de inspecties op gang gekomen. ‘In het begin viel het niet altijd mee om kasteel-eigenaren te overtuigen en enthousiast te krijgen. Zij hadden soms het idee dat het ons om een kunsthistorische benadering ging. Dat ik alleen maar kwam kijken om een beschrijving van hun interieur te maken. Maar dat is niet geval. Ik kijk primair naar de onderhoudstoestand, naar de problemen die er spelen en naar haalbare en betaalbare oplossingen. Toen dat duidelijk werd, kwamen er aanmeldingen. Kasteel-eigenaren spreken elkaar. Toen de eerste deelnemers vertelden dat zij iets hadden gehad aan de adviezen, nam de belangstelling vanzelf toe.’

Als het project in de zomer van 2013 afloopt, hoopt Van Hees een vijfde of een zesde van de Limburgse kastelen te hebben bezocht. ‘Dat aantal is op het totaal misschien niet zo groot, maar wel voldoende om iets te zeggen over de aard en de vermoedelijke onderhoudstoestand van de Limburgse kastelen. Bijna alle inspecties hebben namelijk veel informatie en inzicht opgeleverd. De onderzochte gebouwen vormen een redelijke afspiegeling van het zeer gevarieerde geheel’.

.....

Linksboven: Stucornament leeuwenkop beschadigd na aanbrengen van bedrading.

Deskundig advies

Inzicht in de aard en toestand van de interieurs is een belangrijk oogmerk voor de Stichting Limburgse Kastelen (SLK). Deze organisatie heeft niet alleen het initiatief genomen voor het project, maar er ook, net als de Provincie Limburg, geld voor vrijgemaakt. Door het aanbieden van een interieurinspectie kan de kasteel eigenaar zich een beeld vormen van de conditie en onderhoudstoestand van het interieur en tijdig worden geattendeerd op eventueel te nemen vervolgacties. Eerder publiceerde de stichting in 2005 een overzichtswerk met alle gebouwen die als kasteel kunnen worden aangemerkt en bracht zij recent de kasteeldomeinen in kaart. De aandacht voor de onderhoudstoestand van de interieurs vormt een volgende stap in het nastreven van de ambities van de stichting.

Het project sluit goed aan bij de steeds bredere benadering die overheden hanteren bij de instandhouding van cultureel erfgoed, geeft de SLK aan. Zo wil de rijksoverheid in het kader van de operatie Modernisering Monumentenzorg de interieurexpertise bij provinciale monumentenwachten stimuleren. Een belangrijk winstpunt is dan ook dat Monumentenwacht Limburg met dit project een gedegen begin kan maken met het verankeren van interieurdeskundigheid binnen zijn organisatie.

Het belang van interieurs

Die wens bestaat overigens ook al geruime tijd bij Monumentenwacht zelf. Niet zonder reden. In Vlaanderen richten monumentenwachten zich al jaren op zowel exterieurs als interieurs. Niet alleen omdat die, vooral bij monumentale gebouwen, in cultuurhistorisch opzicht vaak een onlosmakelijk geheel vormen en het beide

waard zijn om te worden behouden. Maar ook om een praktische, onderhoudstechnische reden: schade aan het exterieur heeft bijna altijd gevolgen voor het interieur, en ook het omgekeerde is mogelijk. Daarnaast kan het interieur als 'verklikker' dienen voor schade aan de buitenkant. Verder kunnen interieur- en exterieurspecialisten in overleg vaak de beste oplossing bepalen voor een probleem en maatregelen prioriteren. Bij de nu gevolgde aanpak krijgen eigenaren in ruil voor hun medewerking een deskundige beoordeling van de toestand van hun interieur, met adviezen voor onderhoud en suggesties voor verbeteringen. Alle relevante informatie wordt vastgelegd in een rapport. Behalve als naslag kan dit ook dienen als basis voor een onderhouds- of herstelplan en als ondersteunend document bij subsidieaanvragen.

Veelvoorkomende aandachtspunten

Hoewel het project nog niet voltooid is, ziet Alwin van Hees nu al bepaalde schadebeelden en dilemma's vaak terugkeren. Hij stelde een voorlopige top-vijf samen in willekeurige volgorde.

1. Beschadigingen van het historisch interieur door installaties en leidingwerk.
2. Activiteit van houtborende insecten in niet-constructieve interieurelementen.
3. De vaak zorgelijke toestand van schouw- en haardpartijen.
4. De gezonde, maar noodzakelijke spanningsvelden tussen enerzijds gebruik en exploitatie van het historisch kasteelinterieur en anderzijds het behoud er van.
5. De verkeerde – vaak te hoge – relatieve vochtigheid en temperatuur.

Privacy

De betrokken partijen realiseren zich dat het betreden van met name private interieurs, en in het bijzonder het kennismaken van de 'stoffering' hiervan, ook privacy-gevoelig is. Om die reden richt het project zich primair op de inwendige structuur en de afwerking van de binnenschil van kastelen. Met andere woorden op de aard- en nagelvaste onderdelen, zoals vloeren, wanden, plafonds, schouwen, trappenhuizen en historische installaties. Verplaatsbare objecten, zoals meubelstukken en kunstvoorwerpen, blijven bij het kasteelinterieurproject buiten beschouwing.

De kasteel eigenaar krijgt als enige het interieurrapport overhandigd en daarbij de zekerheid dat rapporten van de Interieurwacht vertrouwelijk blijven. Verder worden met de eigenaar goede afspraken gemaakt over de werkwijze, over de vertrekken die wel en niet in het on-

derzoek worden betrokken, en over alles wat de eigenaar verder nodig acht om zijn privacy te waarborgen. Tot slot zijn de adviezen die uit de inspectie voortkomen, net als bij de 'gewone' Monumentenwacht, geheel vrijblijvend. 'Natuurlijk hopen we dat de eigenaar ermee aan de slag gaat, maar hij is tot niets verplicht', benadrukt Van Hees nog maar eens.

Links: Activiteit van houtborende insecten in houten lambrisering in combinatie met hoge relatieve vochtigheid.

Linksboven: Activiteit van houtborende insecten in combinatie met hoge relatieve vochtigheid. Dode houtwormkevers in situ aangetroffen.

Boven: Schouwpartij in matige conditie. Schouw is deels verzakt en marmeren platen van mantel en mantel dragers zijn gebroken en losgekomen.

Rechts: Een marmerimitatie, de ideale 'steenachtige' ondergrond voor het plaatsen van kauwgom.

De praktijk

Hoe gaat een inspectie nu in zijn werk? Eigenaren en beheerders van kastelen die zich bij Monumentenwacht Limburg voor het project hebben aangemeld, krijgen meestal eerst een kennismakingsgesprek. 'Je kunt dat beschouwen als een intake. Ik geef zo duidelijk mogelijk aan wat het project inhoudt, de eigenaar kan al zijn vragen stellen en we stemmen de wederzijdse ideeën en verwachtingen af. Vaak lopen we ook vast door de interieurs waar het om gaat. Ik heb dan een globaal beeld van de tijd die nodig is voor de gewenste inspectie. Daar maken we vervolgens een afspraak voor.'

Bij de inspectie gaat Van Hees bij voorkeur systematisch te werk. 'Het liefst volg ik een bepaalde routing, maar die is mede afhankelijk van de situatie. Vaak werk ik van boven naar beneden en met de klok mee. Het belangrijkste is natuurlijk dat je niets over het hoofd ziet. Afhankelijk van het aantal ruimtes en de conditie van de interieurs neemt een inspectie enkele dagen tot soms wel twee weken in beslag. Nog belangrijker dan het in kaart brengen van de onderhoudstoestand is, dat op basis van de waarnemingen gevaren in een vroeg stadium kunnen worden gekeerd en toekomstige schade kunnen worden voorkomen.'

Van Hees beschikt over een brede kennis op interieurgebied. Na de mts Sint Lucas in Boxtel (beschermings- en afwerkingstechnieken) studeerde hij kunst- en architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en werd *master in conservation* aan het Raymond Lemaire Instituut van de Katholieke Universiteit Leuven (België). In het verleden werkte hij onder meer als schilder, calculator restauratieschilderwerk, docent, adviseur monumentenzorg, restauratie en conservering, en adviseur kleur en schilderijen bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Toch kan ook hij niet elk probleem doorgronden. Het werkterrein is zo divers en sommige materialen en technieken zijn zo specifiek, dat soms de inbreng van

Boven: Witte oppervlakteschimmel op houten interieurelementen door onvoldoende ventilatie en een te hoge relatieve ondergrond.

Rechtsonder: Zwarte schimmel op stucwerk door onvoldoende ventilatie en een te hoge relatieve vochtigheid.

een expert gewenst is. Het project voorziet in die mogelijkheid. Voor aanvullende adviezen zijn specialisten beschikbaar van onder meer de Stichting Restauratie Atelier Limburg en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Veelvoorkomende problemen

Van Hees benadrukt dat elk kasteelinterieur een bezoek waard is. 'Soms hebben eigenaren het idee dat hun interieurs van geringe historische betekenis zijn en daarom niet interessant genoeg voor een inspectie. Omdat er bijvoorbeeld geen grote schouwen of kunstige stucplafonds in voorkomen. Of omdat door eerder verval, verbouwingen of krijgsgeweld afwerkingen en details zijn verdwenen. Maar ook zulke interieurs verdienen aandacht. Vaak geven de sporen nog nuttige aanwijzingen voor eventuele herstelmaatregelen. Bovendien blijft de historische structuur van de vertrekken en hun functies een essentieel en uniek onderdeel van het gebouw. Voor een verantwoorde instandhouding van het geheel is aandacht voor alle componenten noodzakelijk.'

Ook als vertrekken op het eerste gezicht in uitstekende staat verkeren, zijn er bijna altijd aandachtspunten. 'Waar schade dreigt te ontstaan of de eerste tekenen zichtbaar zijn, probeer ik de eigenaar ervan te overtuigen dat preventieve conservering of snel ingrijpen de beste optie is. Waar de schade al ernstige vormen heeft aangenomen, is het zaak te redden wat er te redden valt. Soms kunnen betrekkelijk eenvoudige maatregelen, zoals beter ventileren of vaker verduisteren tegen zonlicht, al veel problemen oplossen.'

De verschillende bedreigingen en schadebeelden zijn terug te voeren naar tien typen schadefactoren. Het

voert nu te ver om deze schadefactoren afzonderlijk te beschrijven, maar het valt op dat er bij vrijwel elk kasteelinterieur wel één de boventoon voert. 'Dat kan variëren van ongedierte zoals aantasting door houtworm of schimmel, verkeerde relatieve vochtigheid, fysische krachten, water door bijvoorbeeld lekkage of optrekkend vocht tot bijvoorbeeld dissociatie, wanneer essentiële informatie of kennis over een waardevol interieurelement verloren is gegaan of niet (meer) aanwezig is. Soms is het de vraag waar ontbrekende elementen zijn gebleven. En ik heb ook al meegemaakt dat door speurwerk in archieven de plannen voor een restauratie sterk verbeterd konden worden. Elk object is totaal anders en stelt dus ook andere eisen aan doeltreffend beheer. Dat maakt dit werk heel boeiend.'

Successen

Op 1 november 2011 is in Wittem een tussentijdse projectbijeenkomst gehouden. Hier konden kasteel-eigenaren elkaar ontmoeten en presentaties bijwonen. 'Het project ligt goed op schema. Halverwege was al duidelijk dat het veel informatie, inzicht en adviezen ging opleveren. De behoefte aan advies over een juiste instandhouding van interieurs blijkt groot. Soms laten eigenaren zaken wat op hun beloop, maar dat komt meestal omdat ze niet weten waar ze moeten beginnen.

Ondersteuning bij het stellen van prioriteiten is daarom erg belangrijk. De kasteel-eigenaren zijn, net als de gebouwen, heel verschillend, maar telkens gastvrij en betrokken. Zodra je meer vertelt over bepaalde kwaliteiten, waarden en (herstel)mogelijkheden, raken ze geïnteresseerd en enthousiast. Dit is echt een project dat winst oplevert voor iedereen.'

Is het nog mogelijk om interieurs voor inspectie aan te melden? 'Ja. We hebben de 'werkvoorraad' met opzet niet te groot laten worden. Daardoor is er nog enige ruimte in het komende halfjaar. Aanmelden gaat het gemakkelijkst via het formulier op de website www.monumentenwachtlimburg.nl. Menu Diensten, submenu Formulieren.' ■

DE KASTELEN- EN BUITENPLAATSENCANON: EEN DISCUSSIE ZONDER EINDE?!

door Amra Sahbaz

De komst van de Canon van Nederland heeft diverse instellingen en organisaties geïnspireerd tot het maken van een eigen canon. Gezien het grote aantal canons dat hieruit voortkwam, kan zelfs van een hype gesproken worden. Deze hype wordt door velen met een epidemie vergeleken: canonitis. De canonepidemie vormde voor de NKS de aanleiding om een onderzoek te laten verrichten naar de mogelijkheden van een kastelen- en buitenplaatsencanon.

Amra Sahbaz studeert binnenkort af als sociaal-geograaf aan de Universiteit Utrecht

Aangezien de NKS niet uitgaat van één doelgroep en er verder niets vast lag (behalve het feit dat de NKS vanwege de beperkte financiële mogelijkheden de voorkeur heeft om aan te sluiten bij het format van bestaande canons, zoals de regiocanons, zie www.regiocanons.nl) was dit onderzoek een eerste verkenning. Daarom werd besloten om deskundigen te raadplegen die veel kennis hebben over kastelen en buitenplaatsen, ervaring hebben met het overbrengen van informatie over cultureel erfgoed, waaronder kastelen en buitenplaatsen of door hun werk in aanraking zijn gekomen met canons. Deze experts is gevraagd welke informatie zij over kastelen en buitenplaatsen zouden willen aanbieden, in welke vorm en aan wie. Dit artikel doet verslag van de belangrijkste resultaten van het uitgevoerde onderzoek, met name de kennis over en mening van de informanten ten aanzien van canons, de inhoud, de doelgroep en de vorm van de eventuele kastelen- en buitenplaatsencanon. Ook de belangrijkste aanbevelingen zullen worden besproken.

Het oordeel over canons

Uit het onderzoek komt naar voren dat het begrip 'canon' bij een aantal deskundigen niet volledig ingeburgerd is en dat de meerderheid van de informanten, ondanks de heersende canonitis, geen ervaring heeft met canons. Dit is te verklaren doordat zij zich te weinig in canons verdiept lijken te hebben en zelf geen (digitale) canons raadpleegden. Onbekend maakt onbemind, zo blijkt uit het onderzoek. De meeste kasteeldeskundigen staan niet positief ten aanzien van canons, omdat zij het gevoel hebben dat de canon te weinig bruikbaar oplevert. Daarnaast interpreteren zij canons anders dan de canonmakers. Zij willen echter wel dat er informatie over kastelen en buitenplaatsen aan het publiek aangeboden wordt. Daarom stellen ze vaak alternatieve vormen voor om die informatie te verspreiden, zoals websites, lespakketten, een 'canonkaart' (een papieren versie met de belangrijkste informatie) of een digitaal boek. Hieruit is op te maken dat niet alle deskundigen de informatie per se in een digitale vorm zouden willen aanbieden.

De inhoud

Ondanks hun negatieve beeld van canons, hebben de ondervraagden zich op verzoek toch gebogen over de mogelijke inhoud van zo'n kastelencanon. Daaruit bleek dat ze in ieder geval de volgende thema's en onderwerpen van groot belang achten: de bouwlocatie, de bouwtijd, de bewoners, tuinen en parken en de functies van de objecten. Daarnaast beaamt de meerderheid van de informanten dat de NKS vanwege de verdieping en/of verbreding van de kennis gebruik moet maken van externe links in de teksten en links naar te bezichtigen kastelen en buitenplaatsen. Er moeten zeker subvensters (met extra informatie over details) worden opgenomen. Ook is het belangrijk dat er aandacht wordt be-

steed aan de diverse benamingen die afgeleid zijn van het woord kasteel of buitenplaats. Bovendien is de meerderheid van de deskundigen van mening dat de NKS geraadpleegde bronnen en een lijst met achtergrondliteratuur moet weer-geven, zodat de informatie daarmee verifieerbaar is.

Verder poneert de meerderheid van de informanten dat de canon geografisch gespreid zou moeten zijn, omdat zij vermoeden dat het publiek hier behoefte aan heeft. Tevens stelt de ruime meerderheid van de deskundigen dat de canon interactief moet zijn. De lezer moet zelf commentaar kunnen geven: dat vergroot de betrokkenheid, mensen willen graag meedenken en de NKS kan als gevolg daarvan eventueel aanpassingen doorvoeren om de canon te perfectioneren.

Voorts betogen de meeste kenners dat de NKS ergens op de site van de canon moet vermelden van welke definitie van kasteel en buitenplaats is uitgegaan, omdat zij vermoeden dat mensen graag willen weten vanuit welk kader of uitgangspunt gedacht is. Tot slot benadrukken de deskundigen dat de NKS één canon voor kastelen en buitenplaatsen samen moet ontwikkelen en geen splitsing moet maken. Hiervoor geven zij vijf argumenten. Ten eerste maken ze geen onderscheid tussen deze twee categorieën. Ten tweede menen zij dat buitenplaatsen eenvoudig achter kastelen te 'plakken' zijn. Ten derde benadrukken zij dat het niet eenvoudig is om het publiek naar twee canons te lokken. Ten vierde betogen zij dat het maken van twee canons prijzig is. Tenslotte stellen zij dat zij ervan overtuigd zijn dat het publiek niet twee, maar één canon verwacht.

De doelgroep

Opvallend is de conclusie dat de ruime meerderheid van de informanten ervoor kiest om een kastelen- en buitenplaatsencanon vooral aan te bieden aan de leerlingen die verplicht geschiedenisonderwijs volgen. Hiervoor zijn vier verklaringen te geven. Ten eerste appelleert een canon volgens hen aan het onderwijs. De meest bekende canon, de Canon van Nederland, was van oorsprong voor het onderwijs bedoeld. Ten tweede benadrukken zij dat de leerlingen in deze leeftijdsfase het meest toegankelijk zijn voor cultureel erfgoed. De kinderen onder de 8 en boven de 14 jaar staan volgens de informanten niet open voor cultureel erfgoed. Ze zijn in hele andere dingen geïnteresseerd. Een

derde punt is dat kinderen tussen de 8 en 14 jaar verplicht zijn om geschiedenis, aardrijkskunde en cultuureducatie te volgen en de docent gedurende deze periode verplicht is om kennis over te brengen aan de leerlingen. Daarna is de kennis niet meer verplicht voor de leerlingen, omdat ze dan hun eigen profielen mogen kiezen. Tot slot is volgens de kenners geschiedenis iets waar de docenten eenvoudig over kunnen praten en het aan hun leerlingen over het algemeen probleemloos kunnen overdragen.

Ook als er een canon wordt gemaakt voor volwassenen, dan raden de ondervraagden aan een aparte canon voor de jeugd op te stellen. Zij menen namelijk dat leerlingen vanwege de verschillen in woordgebruik en woordenschat niet op dezelfde manier toegesproken kunnen worden als de volwassenen.

De vorm

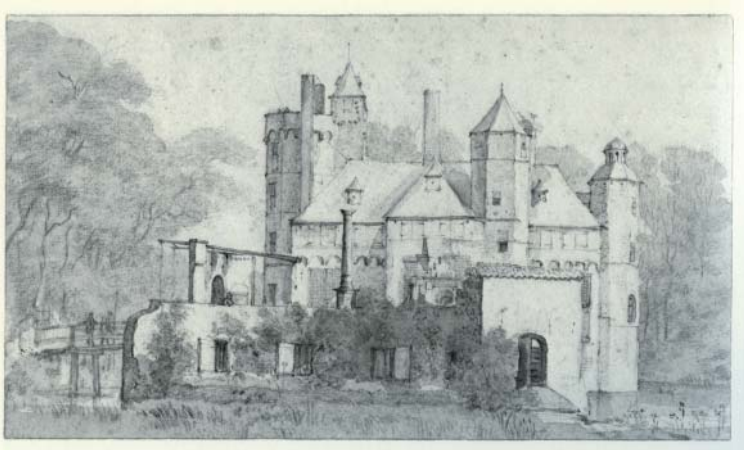
De bestaande canons zijn gebaseerd op het systeem van 'vensters'. Ieder venster verleent een blik op een achterliggende periode en wordt meestal gevormd door een belangrijke gebeurtenis of persoon. Zo'n venster bestaat uit een kort verhaal, met de mogelijkheid daarachter via links 'subvensters' te hangen, die bepaalde aspecten uitdiepen. Ook afbeeldingen, geluid, beeld, links en tips kunnen achter een venster worden gehangen.

De meeste informanten zijn van mening dat het aantal vensters van de kastelencanon zo beperkt mogelijk moet blijven, waarbij 10, 15 en 20 vensters als maximum wordt genoemd. Daarnaast benadrukt de meerderheid dat 500 woorden per venster als een maximum moet dienen, waarbij 250 en 300 woorden als ideale omvang het vaakst zijn genoemd. Uitgangspunt van de informanten was daarbij 'overdaad schaadt'. Tot slot is de ruime meerderheid van de deskundigen het erover eens dat gebruik moet worden gemaakt van foto's en illustraties. In hun ogen leeft de huidige burger in een beeldcultuur en is als gevolg daarvan visueel ingesteld. Het zo geschetste beeld, een canon met een beperkt aantal vensters, 250 à 300 woorden per venster, het gebruik van foto's en illustraties, komt sterk overeen met de bestaande regiocanons. Andere kenmerken van de regiocanon zijn het gebruik van externe links in de tekst en subvensters. De gekozen opzet van een regiocanon sluit dus aan bij hun wensen ten aanzien van een vorm.

De keuze van de doelgroep

De belangrijkste aanbevelingen hebben betrekking op de keuze van de doelgroep, het vervolgonderzoek en het gebruiks- en waarderingsrapport van de canon van Nederland. De meerderheid van de kenners heeft, zoals uit het voorgaande stuk blijkt, voor de leerlingen als doelgroep gekozen. Hoewel het logisch lijkt voor de NKS om hen hierin te volgen, zijn er ook redenen die hiertegen pleiten. Ten eerste is het onderwerp 'kastelen' te klein om als zodanig aan het

Linksonder: Toutenburg (Vollenhove, Overijssel). Schilderij van J. Camerlick, 1660.

Boven: Persijn (Wassenaar). Tekening van R. Roghman, 1646-47.

onderwijs aan te bieden. In het onderwijs komen kastelen alleen maar voor als onderdeel van het verplichte thema Middeleeuwen en dat is hooguit éénmaal per jaar. In die zin zou het zonde zijn om veel tijd, geld en moeite te steken in iets wat niet frequent gebruikt wordt in het onderwijs. Een tweede probleem is dat met name in het onderwijs de canonitis flink heeft toegeslagen. Weliswaar wordt een kastelen canon door te kiezen voor de opzet van de regiocanons gelinkt aan de andere canons en kan bij het doorzoeken direct door leerlingen worden bereikt, er is ook een risico dat de kastelen canon verloren gaat te midden van al die andere canoninformatie.

Een doorslaggevend argument is dat het onderwijs zeer frequent wordt benaderd met lesmateriaal uit 'de maatschappij', van allerlei bedrijven en instellingen. In het nauw omschreven en overvolle curriculum is er nauwelijks nog lucht voor extra activiteiten. Daar komt bij dat er nog steeds wordt bezuinigd op geschiedenislessen. Als gevolg daarvan is de kans groot dat de docenten het aangeboden materiaal niet gaan gebruiken.

Op basis hiervan zijn de volwassenen, zoals de toeristen, recreanten en de gepensioneerden, die geïnteresseerd zijn in cultureel erfgoed op dit moment de meest pragmatische doelgroep voor een kastelen canon. Verschillende deskundigen waarschuwen voor de lastige bereikbaarheid van deze groep. Volwassenen zoeken op het internet vaker op termen als 'woonboulevard' dan 'kastelen' en 'buitenplaatsen'. De meeste burgers surfen voor de lol op het internet en zoeken weinig gericht naar kastelen. De groep volwassenen die wel geïnteresseerd is in kastelen en buitenplaatsen is meestal in vrij complexe aspecten geïnteresseerd, zoals de archeologie en zo gedetailleerd kan een canon niet worden. Kortom, zowel bij de keuze van de leerlingen als de volwassenen als doelgroep zijn enige kanttekeningen te plaatsen.

En wat nu?

Het onderzoek laat zien dat de ruime meerderheid van de informanten een kastelen canon aan leerlingen die verplicht

geschiedenisonderwijs hebben, zou aanbieden. Die keuze is echter niet onomstreden. Daarom is het aan te raden om een vervolgonderzoek onder de docenten te verrichten om te achterhalen of de docenten open staan voor een kastelen- en buitenplaatsencanon of voor informatie rond kastelen en buitenplaatsen en in welke vorm. Binnenkort verschijnt een gebruiks- en waarderingsrapport van de canon van Nederland. Dat zal hopelijk bouwstenen leveren om een gefundeerde keuze te maken over een kastelen- en buitenplaatsencanon.

Resumerend kan gezegd worden dat het vervolgonderzoek onder de docenten en het gebruiks- en waarderingsrapport van de canon van Nederland de basis zullen leggen voor een nog te nemen beslissing door de NKS. Of de uitspraak van de beroemde Nederlandse historicus Pieter Geyl (1897-1996), namelijk 'geschiedenis [is] een discussie zonder einde' ook zal opgaan voor de kastelen- en buitenplaatsencanon en de NKS daadwerkelijk tot het besluit komt om de canon te maken, zal blijken. ■

Literatuur

Leverink, R. & S. Jonk (2009), *Zoden aan dijk: 25 peilingen naar Nederland als waterland*. Amsterdam.

advertentie

Een gezonde kijk op onroerend goed

Houtinsectenbestrijding | Zwamsanering
Houtrestauratie met epoxytechniek | Isochips®-kruipruimteisolatie
Vochtwering | Kruipruimterenovatie | Constructiedroging
Heteluchtmethode | Zuurstofarmeluchtmethode | Microgolvenmethode
Onderzoek met de videoscope | Inspectieabonnementen

Vestigingen in: Alphen aan den Rijn | Liempde | Echt
Heerhugowaard | Assen | Mechelen (B)

 www.vanlierop.nl

ISO 9001
gecertificeerd

TERUGBLIK OP DE DAG VAN HET KASTEEL 2012

Grietje Henken

Het prachtige weer op de Tweede Pinksterdag gaf de Dag van het Kasteel dit jaar extra glans. Rond de 50.000 bezoekers genoten in en rondom de meer dan 60 deelnemende kastelen en buitenplaatsen, waar ieder kon deelnemen aan goed georganiseerde activiteiten. Vooral die kastelen die normaal niet toegankelijk zijn voor het publiek bleken een enorme trekpleister en mochten zich in veel bezoek verheugen. Hoewel de bezoekersaantallen dit jaar iets minder waren dan in 2011 - waarschijnlijk mede veroorzaakt door het fraaie weer - waren de beoordelingen van de dag wederom zeer positief en ervoeren ook de opengestelde kastelen de Dag van het Kasteel als over het algemeen zeer bevredigend. We hopen volgend jaar op een minstens zo succesvolle Dag van het Kasteel!

Een kleine impressie uit Limburg en Brabant

Vooral die plaatsen waar evenementen werden georganiseerd, trokken veel bezoek. Een voorbeeld is Kasteel De Kelder, waar een middeleeuws festijn, verspreid over twee dagen, plaatsvond. Op het Muiderslot kon men genieten van een middeleeuws kampement, dat eveneens het hele weekend duurde. Kasteel Hoensbroek organiseerde traditiegetrouw zijn jaarlijks terugkerende riddersfeer. Het mooie weer en de historische omgeving, die het adembenemende decorstuk vormden voor de prachtige voorstellingen en uitvoeringen, werkten mee aan de intense beleving van het schouwspel. In Limburg hadden drie andere kastelen, Aerwinkel, Daelenbroeck en Montfort, de handen ineens geslagen en hun poorten geopend speciaal voor kinderen en hun ouders. Het thema was de Middeleeuwen met verschillende activiteiten. Kasteel Genhoes ontsloot voor het eerst in 23 jaar zijn tuinen voor het publiek en de bewoners zelf leidden hun bezoekers rond.

Diverse kastelen in de provincie Brabant werden door opvallend veel fietsers bezocht. Men kon er genieten van een aantal kastelen die normaal niet toegankelijk zijn voor het publiek. Een bijzonder voorbeeld is het Kasteel van Breda, waar de Koninklijke Militaire Academie is gehuisvest en dat speciaal voor de dag zijn deuren opende. Te bezoeken was onder meer het Blokhuis, de voormalige woning van Willem van Oranje. Kasteel Bouvigne bood dichters een platform om hun werk voor te dragen en op de Wouwse Plantage werd het natuurgebied de Brabantse Wal gepresenteerd.

Een geslaagde dag

Niet alleen in Brabant en Limburg was het een drukte van belang. De poorten van Slot Baarland in Zeeland gingen open zodat men kon genieten van de prachtige tuin, voorstellingen en een zeer aantrekkelijk programma. Ook in Utrecht was het bij de opengestelde kastelen zeer levendig en ook daar kon men genieten van tentoonstellingen, kunst, voorstellingen, theater, jaarmarkten, muziek, verhalen, troubadours, oude ambachten, historische figuren, valkeniers, verkleed-workshops, kortom er was volop keuze.

Voor rust en natuur kon men terecht bij de natuurgids voor een ontspannende wandeling in het groen. Of genieten van prachtig aangelegde tuinen en een wandel-

Links midden: Baarland, foto 2011.

Linksboven: Huis van Brecht, Breda, 2012.

Linksonder: Historisch figuren Spaanse tijd, Breda, 2012

Boven: Fraylemaborg, foto Annet Westrup 2012.

Onder: Kasteel Hoensbroek, riddertoernooi 2012.

ling over het landgoed. Kortom het beleven van binnen en buiten, de sfeer proeven van tijden van weleer, de fantasie prikkelen en genieten van de vele, zeker voor kinderen, speciale activiteiten. Zoals gezegd: een zeer geslaagde dag.

De Dag van het Kasteel is een belangrijk moment om aandacht te vragen voor ons cultureel erfgoed. In deze onzekere tijden is het behoud van ons monumentale verleden zeker geen eenvoudige zaak, maar wel een waar onze kindskinderen ons dankbaar voor zullen zijn. Door de NKS te ondersteunen, helpt u de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen. Een lidmaatschap biedt niet alleen de mogelijkheid om deel te nemen aan onze excursies en studiedagen, u ontvangt ook vier keer per jaar Kasteelkatern en regelmatig een boek over een monumentaal huis. Op onze website www.kastelen.nl kunt u zien wat de NKS allemaal doet. Daar vindt u ook een overzicht van de mogelijkheden. Maar vooral steunt u als donateur ons rijke culturele verleden. ■

KAALSLAG IN KASTELENLAND

Fred Vogelzang

Dat de Raad voor Cultuur een advies aan de minister heeft uitgebracht, kan niemand zijn ontgaan. Het stof is nog steeds niet neergedaald. Voor veel musea is het advies bedreigend, maar wat betekent het voor de kasteelmusea in Nederland?

Bedreigingen

De afgelopen jaren nam het aantal bedreigingen voor kastelen en buitenplaatsen in Nederland af. Dat werd met name veroorzaakt door de crisis. Door bezuinigingen en geldgebrek ging een aantal voorgestelde bouwplannen niet door, zagen projectontwikkelaars af van nieuwe projecten en werd ook door overheden minder ruimtelijk ingegrepen. Die windstilte lijkt voorbij te zijn, nu door bezuinigingen cultuur en erfgoed buitensporig hard worden geraakt. Ook het vele werken aan de infrastructuur vormt een bedreiging voor kastelen, zoals de uitbreiding van de A15, waardoor het veertiende-eeuwse Huis Rijswijk in Groessen, een Rijksmonument, dreigt te worden afgebroken.

Brederode en Teylingen

Twee van de beroemdste ruïnes van Nederland, Brederode en Teylingen, gaan zware tijden tegemoet. Deze kastelen zijn eigendom van het Rijk, dat met de provincie Zuid-Holland een overeenkomst sloot waarbij de provincie voor vier jaar het beheer zou overnemen. Het daadwerkelijke beheer geschiedt al sinds jaar en dag door de Kastelenstichting Holland-Zeeland. Tegelijk begon de Rijksgebouwendienst met een jarenlange consolidatie van de ruïne van Brederode. Nu de vier jaar van de overeenkomst zijn verstreken, besloot de provincie niet langer verantwoordelijkheid te willen dragen voor de beide ruïnes. De beheerders zullen hun baan verliezen als de provincie de bijdrage schrappt. Het gevolg is dat de ruïnes dan zouden moeten sluiten, in weerwil van het feit, dat er honderden schoolkinderen per jaar worden ontvangen, die enthousiast zijn over deze ontmoeting met ons erfgoed. Zonder publiek verdwijnt het draagvlak....

Heusden

Het terrein van de ruïne van kasteel Heusden werd midden jaren tachtig heringericht. Delen van het kasteel werden opgemetseld om een indruk te geven van de omvang van de verdwenen burcht en in een groen grasveld geplaatst, dat verder als speeltuin is inge-

richt. De sfeer is door deze ingrepen nogal verziekt, de plek ligt buiten de toeristische routes van de Vesting Heusden en bezoekers kunnen de niet bewegwijzerde ruïne nauwelijks vinden. De gemeente heeft nu besloten op deze blunders letterlijk een nieuwe te stapelen: bovenop de plek waar archeologische resten van deze in 1680 vernietigde burcht komt een zorgflat! Dan is er werkelijk niets meer over van de plek, waar de stad Heusden is geboren.

Raad voor Cultuur

Een aantal belangrijke kastelen is ingericht als museum. Voorbeelden zijn Slot Loevestein, het Muider-slot, Huis Doorn en Paleis't Loo. In hun hoedanigheid als museum zijn zij opgenomen in de rapportage van de Raad voor Cultuur, *Slagen in Cultuur*. De raad adviseert de minister hierin over het beleid op de culturele infrastructuur voor de komende jaren. De oordelen van de Raad hebben de museumwereld met stomheid geslagen, vooral omdat veel van de adviezen niet onderbouwd zijn door feiten. Visitatierapporten worden niet gebruikt of zo eng geïnterpreteerd, dat de waarheid geweld wordt aangedaan. Het gevolg is dat nogal wat instellingen bovenop de reeds voorgestelde algemene bezuiniging van 5-7% een flinke aderslating moeten ondergaan. In sommige gevallen wordt zoveel afgetapt, dat voor het overleven van de patiënt moet worden gevreesd. Als de functie verdwijnt, wat blijft er over van het gebouw? Die zijn vaak in beheer bij de Rijksgebouwendienst en ook daar gaan geruchten van aanstaande bezuinigingen....

Huis Doorn

Een prominent slachtoffer is Huis Doorn, het voormalige woonhuis van de Duitse keizer Wilhelm II. Doorn krijgt in het advies minder dan de helft van de benodigde subsidie en dat ondanks een zeer positief oordeel van een rapport uit 2010 dat door de minister zelf werd geëntameerd. In weerwil van een relevante toekomstvisie en een overtuigende positie in de sa-

menleving, beoordeelt de Raad het kasteel als 'niet van belang voor de Nederlandse geschiedenis' en een te regionaal bereik. Het activiteitenplan is matig en de nadruk op de Duitse keizer wordt als 'niet sterk' omschreven....! Feitelijk, zo schrijft de Raad, moet Doorn maar in Berlijn aankloppen, in de Nederlandse samenleving is voor deze collectie geen plaats. En dat terwijl Doorn voor meer dan de helft in eigen kosten voorziet en met vele vrijwilligers werkt. Deze bezuiniging zou de sluiting van het huis kunnen betekenen.

Slot Loevestein

Van de gevraagde ruim zes ton subsidie krijgt Loevestein er maar vier. Loevestein ontbeert een goede visie en een uitgewerkt educatieplan volgens de Raad. Loevestein wil ook teveel in haar ogen: vesting, deel van de waterlinie, kasteel en museum. Dat lijkt niet zo vreemd, aangezien Loevestein dit allemaal is! Bovendien, waar andere wordt verweten te weinig ondernemerschap te tonen, is dat in de ogen van de Raad bij Loevestein doorgeschoten. Men is daar blijkbaar zo commercieel, dat de museale functie in het gedrang komt. Kortom, er is maar een smalle marge voor een museale instelling tussen commercie en slecht ondernemerschap.... De collectie van Loevestein is, net zoals die van Huis Doorn, volgens de Raad, niet van grote betekenis. Vreemd genoeg geldt dat ook voor het hierna te behandelen Muider-slot, maar daar resulteert dat niet in een flinke korting op de subsidie. Grappig detail is dat waar de Raad Loevestein enerzijds verwijt teveel dingen voor teveel mensen te willen zijn, hij anderzijds vindt dat in de educatieve programma's de verschillende aspecten te weinig aan bod komen...

Muider-slot en 't Loo

Het Muider-slot komt er relatief genadig van af. De raad beoordeelt de visie van het kasteel als goed en is ook te spreken over het ondernemerschap. Wel zijn

.....

Links: Eetkamer in Huis Doorn, foto Jan Derwig, 2003.

Boven: Loevestein, foto Peter van der Wielen, 2002.

Rechts: Luchtfoto van het Muider-slot, foto Aerophoto Schiphol.

Rechtsboven: Paleis Het Loo, tekening van Jan de Beijer, 1744.

er zorgen over de financiën, omdat er geen noodplan is voor tegenvallende inkomsten. Hoe zich de raad zo'n plan had voorgesteld (en waar ze met haar adviezen bij veel instellingen zelf debet is aan financiële zorgen), wordt helaas niet toegelicht. Teveel commercie zou tenslotte ook tot verwijten leiden! Ook zou het Muiderslot, waarvan de collectie volgens de Raad niet het sterkste punt is maar waar de betekenis ervan vooral ligt in het monument, veel meer leerlingen uit het voortgezet onderwijs moeten aantrekken. Misschien is het de raad ontgaan dat kastelen geen grote rol spelen in het curriculum? En opvallend dat hier het monument dus een nationale functie wordt toegedicht, terwijl de raad zo te spreken is over de marketingslogan Amsterdam Castle Muiderslot.... Over Paleis 't Loo is de raad 'niet positief'. Ondanks dit oordeel wordt een groot deel van de gevraagde bijna 12 miljoen toch toegekend. De raad is onder de indruk van het ensemble van tuinen, huis en collectie (vreemd genoeg geldt dat blijkbaar niet voor Huis Doorn en Loevestein...) maar vindt het ondernemerschap en de educatieve poot van het museum onderontwikkeld. Toch ziet de raad mogelijkheden voor het paleis om uit te groeien tot een internationale trekpleister van belang. Waarom het Oranjehuis wel en de Duitse keizer geen internationaal publiek zou aanspreken, wordt niet toegelicht. En het is weer een staaltje van Hollandse koopmansmentaliteit om omvorming tot een internationaal toeristisch hoogtepunt te eisen en dan toch ruim acht ton minder subsidie toe te kennen dan volgens de instelling zelf noodzakelijk is.

Acties

Gelukkig is er veel verzet gerezen tegen het advies van de Raad. Terecht wordt gesteld dat in tijden van bezuiniging de erfgoedsector niet achter kan blijven, maar dan moeten de voorgestelde maatregelen wel gebaseerd zijn op de feiten. Blijkbaar heeft de Raad een hele verzameling verschillende meetlatten, die naar behoefte kunnen worden ingezet. Ook bevreemdt het zeer dat de raad eerdere (vaak zeer positieve en

in eigen opdracht samengestelde) rapportages naast zich neerlegt en zich nauwelijks lijkt te hebben verdiept in de instellingen zelf. Van consequent beleid kan al helemaal niet worden gesproken. Waar een paar jaar geleden de overheid nog de nadruk legde op de regionale betekenis en worteling van het erfgoed, moet nu alles een landelijke betekenis hebben. Het gevaar is groot, dat het een kaalslag betekent. Niet alleen zijn de lokale en provinciale overheden eveneens aan het bezuinigen (zie bijvoorbeeld het geval van Zuid-Holland en Drenthe en ook Utrecht heeft steeds minder geld voor cultuur) en worden de fondsen overspoeld met aanvragen, ook andere rijksdiensten moeten op de kleintjes letten. Nu weten sommige kasteelmusea zich nog gesteund door de Rijksgebouwendienst als beheerder, maar er zijn al geluiden dat ook die van gebouwen zonder rijkshuisvesting, zoals deze kastelen, af wil. Nog even en u kunt het Muiderslot met inboedel en al voor een habbekrats aanschaffen. Hoe lang duurt het nog voor u op internet de boekenkist van Hugo de Groot en de zilveren snuifdozen van keizer Wilhelm II aantreft? ■

BOEKEN

Fred Vogelzang

De adel in het middelpunt

Bijna tegelijkertijd kwamen er twee studies uit over de Nederlandse adel. Een teken aan de wand van de veranderende maatschappelijke belangstelling. Nog niet zo lang geleden was adel - of elite - een taboeonderwerp binnen de geschiedschrijving. Onder invloed van onder meer het neomarxisme van de jaren 60 en 70 was de aandacht van de historici verschoven van politieke en bestuurlijke processen, gestuurd door 'grote mannen' (koningen, ministers en edellieden) naar meer sociaaleconomische onderwerpen met een emancipatoire ondertoon, waar vooral 'vergeten' groepen in de samenleving zoals vrouwen, arbeiders, armen, geesteszieken en migranten in het middelpunt kwamen te staan. Heel voorzichtig kwam er vanaf het eind van de jaren 80 weer wat belangstelling voor de hogere echelons in de maatschappij.

Uiting daarvan was een werkgroep elitegeschiedenis, het verschijnen van een jaarboek voor adelsgeschiedenis, *Virtus*, en de laatste jaren proefschriften over adel en elitecultuur in Nederland. Misschien dat de huidige roep om een nieuwe elite, die weer een maatschappelijke voortrekkersrol zou moeten gaan spelen, de belangstelling voor de oude elite heeft gestimuleerd. Televisieprogramma's als *Blauw bloed* laten ook zien dat er groeiende behoefte is om te weten hoe 'zij' leven. Hoe het ook zij, zowel Ileen Montijn, die zich vaker met het 'leven op stand' heeft bezig gehouden, als de historicus Jaap Moes, bestudeerden de Nederlandse adel in de afgelopen twee eeuwen en dat leidde tot twee lijvige boekwerken. Zij schreven groepsportretten. Daarnaast verscheen er een individueel portret van de jong gestorven George van Heeckeren.

**Ileen Montijn,
Hooggeboren.
250 jaar adellijk leven in Nederland,
Amsterdam/Antwerpen 2012
isbn 978 90 2543207 2**

De titel van Montijns boek is *Hooggeboren*. Haar focus ligt op de gevolgen van dat 'hooggeboren' zijn. Ze wil niet zozeer de adel als instituut of individuele edellieden bestuderen, maar de cultuur waarin zij zich bewegen, de mentaliteit van de groep over het voetlicht brengen. Ze volgt daarin de voetsporen van de Engelse aristocrate Nancy Mitford, dochter van lord Redesdale, die na de Tweede Wereldoorlog furore maakte met een aantal romans die een kijkje gaven in het leven van de hogere kringen. Montijn neemt wat meer afstand. Zij heeft een hele reeks van thema's uitgekozen die een rol spelen in het leven van een edelman,

zoals de familie, de jacht, het huis, het personeel, het standsbesef, de kleding, de taal. Zij behandelt ze één voor één en doet dat op een levendige manier met vele voorbeelden per thema, zodat uit dat mozaïek een beeld ontstaat van het adellijk bestaan. De adel is sterk zelfbewust en al is zijn rol in de huidige maatschappij beduidend bescheidener dan in vroeger eeuwen – sommigen voelen zich zelfs geheel door de tijd ingehaald –, uit vele anekdotes van Montijn blijkt dat het oude standsbesef nog lang niet verdwenen is. De adel is als groep wel veel minder zichtbaar. Dat noemt zij het 'grote wegkruipen'. Wat de adel parten speelt, is het feit dat het een weinig homogene groep is die niet als eenheid naar buiten treedt en zijn belangen dus slecht collectief kan behartigen. Montijn geeft in haar inleiding aan dat er grote verschillen zijn. Allereerst die tussen oude adel en de nieuwe adel, de vele jonkheren en freules die door koning Willem I en zijn zoon en kleinzoon zijn 'gemaakt'. Dan is er nog een duidelijk onderscheid tussen de plattelandsadel, op hun huizen in de provincie en de hofadel in Den Haag, die sterk in het bestuur vertegenwoordigd is. Bovendien is er nog het onderscheid tussen hoog en laag en rijk en arm. Zo maakte deze recensent mee bij een boekuitreiking, hoe een 'oude' baron het vertikte het podium op te komen om een geschenk in ontvangst te nemen van een 'jonge' jonkheer: deze moest de zaal in om de overhandiging te kunnen volbrengen.

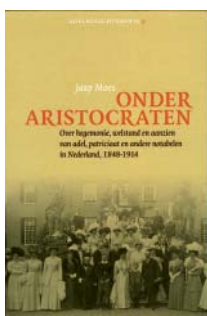
Montijns boek is vlot geschreven en dat verhuult de fundamentele zwakte van de studie. Ten eerste worden per thema losse anekdotes gebruikt als illustratie, zonder dat er rekening wordt gehouden met de door Montijn signaleerde grote verschillen binnen de adel. Verhalen van plattelandsjonkheren en baroniale hoffunctionarissen worden gelijkwaardig naast elkaar gezet. Omdat per thema telkens maar een handjevol – en niet altijd gelukkig gekozen – voorbeelden het betoog ondersteunen, maakt dat de bewijsvoering van de beschreven trends en mentaliteiten discutabel. Behalve dat er geen rekening wordt gehouden met

de verschillen binnen de adel zelf, houdt Montijn feitelijk geen rekening met de tijdsdimensie. Zou er nu echt in die eeuwen niets veranderd zijn? Kun je een gebeurtenis uit 1780 zonder meer plaatsen naast een voorval dat twee eeuwen later in een heel andere omgeving plaatsvond? Dat is niet alles. Sommige voorbeelden zijn zelfs foutief. Over homoseksualiteit onder edellieden vertelt Montijn een verhaal, waarvan later blijkt dat de man in kwestie helemaal niet tot de adel behoorde: zijn vader zou pas jaren na zijn dood jonkheer worden! Vreemd genoeg rept ze met geen woord over het grote sodomie-schandaal in Utrecht in de achttiende eeuw, waarbij diverse adellijke heren waren betrokken en waar veel literatuur over bestaat. Dat valt weliswaar net buiten de (wat arbitraire) periode die ze volgens haar ondertitel bestudeert, maar op andere momenten gaat ze gemakkelijk over die grens heen.

De voorbeelden zijn vaak voorzien van annotatie, maar het komt nogal eens voor dat Montijn wezenlijke, meer algemene beweringen doet, die niet worden onderbouwd. Zo stelt ze dat het typerend is voor de adel om geen emoties te tonen. Een kernwaarde blijkbaar, een die het leven van een edelman sterk beïnvloedt, maar die nauwelijks wordt uitgewerkt. Haar onderbouwing concentreert zich grotendeels op de perceptie van de burgerklasse. De bewijsvoering van deze stelling wat de adel betreft is gebaseerd op enkele fragmenten uit historische romans (fictie dus!) en één persoonlijk citaat. Meer onderbouwing is er niet. In memoires van edellieden blijkt vaak juist het tegenovergestelde: er zijn sterke emotionele banden, maar dan vooral met het personeel. Kindermeisjes en gouvernantes spelen een hoofdrol in jeugdherinneringen. Vele testamenten getuigen van een hechte relatie met huisknechten, huishoudsters en tuinbazen, die soms behoorlijke erfenissen krijgen.

Een belangrijk gemis in deze studie is een afsluiting. Na de tientallen thema's verwacht je als lezer een soort synthese aan het einde, waarin de mentaliteit van de adel, het onderzoeksonderwerp tenslotte

van dit boek, helder wordt geschetst. Waarbij het ook spannend is, om bijvoorbeeld te zien of die mentale wereld van de adel in de loop van de bestudeerde 250 jaar is veranderd, of er verschillen zijn in mentaliteit tussen landadel en hofadel, hoge adel en lage adel, mannen en vrouwen. Het laatste thema gaat over zwarte schapen, dat ook het laatste hoofdstuk is uit het boek. In de studie zijn zeker bouwstenen te vinden voor een interessante afronding, een mooie kans die Montijn heeft laten liggen.

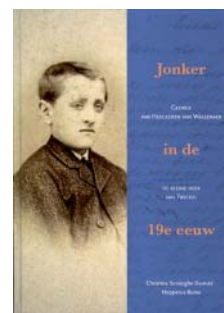

Jaap Moes,
Onder aristocraten.
Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland 1848-1914,
Hilversum 2012
isbn 978 90 8704295 0

Historicus Jaap Moes deed eveneens onderzoek naar de maatschappelijke bovenlaag in Nederland. Hij concentreerde zich vooral op de tweede helft van de negentiende eeuw. In 1848 verloren de edellieden door de nieuwe Grondwet hun politieke uitzonderingspositie. Andere groepen in de samenleving drongen meer door tot het lokale, regionale en nationale bestuur. Tegelijkertijd nam ook de economische macht van andere groepen toe; er ontstonden nieuwe notabelen, die hun *Platz an der Sonne* opeisten. Hoe ging de gezeten bovenlaag daar mee om? Dat is de vraag die Moes wil beantwoorden. Anders dan Montijn, die zich vooral baseert op interviews, egodocumenten en literatuur, baseert Moes zijn onderzoek naar de overlevingsstrategieën van adel en patriciaat, hun wijze om *oben zu bleiben*, op tijdrovend archiefonderzoek. Hij heeft honderden testamenten, memories van

successie en fiscale bronnen geanalyseerd en komt zo tot interessante inzichten. De adel blijkt lange tijd buitenproportioneel veel (land)bezit te hebben en over grote economische macht te beschikken (veel van de hoogstaangeslagenen in diverse belastingen bezitten blauw bloed). Zo weet de adel ook na het verlies van hun formele machtspositie toch een grote vinger in de politieke pap te houden. Door hun op land gebaseerde economische machtsbasis wordt een groot deel van de adel wel flink geraakt door de agrarische crisis van 1870. Een kleine groep miljonairs kan de oude levensstijl in stand houden, maar andere families worden gedwongen om te zien naar andere overlevingsstrategieën. Het leven is dan toch al veel duurder geworden, omdat een hele groep van in handel, industrie en Nederlands-Indië rijk geworden nouveaux riches de adellijke levensstijl gaat imiteren. Er ontstaat een soort wedloop in weeldevertoon, die veel edellieden uiteindelijk niet kunnen volhouden. Ze trekken zich terug op hun buitenplaatsen in de provincie, waar het leven goedkoper is, met minder dienstboden en minder publiek. Het ophouden van stand is daar minder dwingend. Een andere tendens is dat de nieuwe generaties aristocraten zich, anders dan hun ouders en grootouders, actiever gaan richten op goedbetaalde banen in het bedrijfsleven. Ze weten daardoor toch weer een economisch fundament op te bouwen, zodat – weliswaar wat ingetogen en onopvallender – de adel ook in de twintigste eeuw nog een relevante machtsfactor blijft in het Nederlandse maatschappelijke landschap. Ook in hun huwelijkspolitiek laten adel en patriciaat voldoende flexibiliteit zien, al ‘overleven’ niet alle geslachten. Moes wisselt zijn soms wat technische betoog regelmatig af met anekdotes en voorbeelden, die het boek leesbaar en onderhoudend maken. Om net als Montijn een breed publiek te bereiken, was het misschien beter geweest de al te technische uiteenzettingen over brongebruik en heuristiek achterwege te laten. De vele bronnen zijn nu op een aparte CD

opgenomen, daar had ook de bronkritiek mooi gepast. Ondanks dat minpuntje is dit boek een aanrader voor ieder die meer wil weten van de sociale geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw.

Christina Sinninghe-Damsté,
Jonker in de 19e eeuw.
George van Heeckeren van Wassenauer, de kleine heer van Twickel,
zonder plaats, 2012
isbn 978 90 8191200 6

De jong gestorven George baron van Heeckeren van Wassenauer heeft een flink aantal brieven en andere egodocumenten nagelaten, waaruit Christine Sinninghe-Damsté heeft geput om een beeld te schetsen van de opvoeding van een adellijke jongeman in het midden van de negentiende eeuw. George's ouders hadden hoge verwachtingen van hem. Hij kreeg les van gouverneurs en huisonderwijzers, ging vervolgens naar een beroemd internaat in Neuwied en maakte met zijn vader reizen door Europa. Nog voor hij echter aan een maatschappelijke carrière kon beginnen, overleed hij aan tyfus. Sinninghe-Damsté heeft veel mooie anekdotes en verhalen verzameld, waaruit een gedetailleerd beeld oprijst van het familieleven en de omgang met het personeel van een gefortuneerde adellijk geslacht. De Van Heeckerens waren rijk genoeg om niet al te zeer last te hebben van de maatschappelijke tendensen die Moes schetst. Het betoog van Montijn wordt maar gedeeltelijk onderbouwd door het levensverhaal van George. Zo wordt duidelijk dat er altijd een kloof zal zijn tussen de individuele ervaring en de geschiedschrijving van het collectief, al zijn er bepaalde zaken in het leven van George herkenbaar uit de studies van Moes en Montijn.

In 1852 schrijft Harriet Beecher Stowe 'De negerhut van oom Tom', waardoor voor het eerst het grote publiek wordt gewezen op de mensonterende kanten van slavernij en mensenhandel. In datzelfde jaar wordt Donatus opgericht. Sinds die tijd verzekeren wij kerkgebouwen, monumenten en zorginstellingen. Zonder winstoogmerk. Met veel expertise. Voor meer informatie zie www.donatus.nl of bel 073 - 522 17 00.